
4. PRAVOREČNA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA JEZIKA

Tanja Mirtič
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU

UDK 811.163.6'342.8
1.01

NEKAJ NAGLASNOMESTNIH ZNAČILNOSTI SODOBNE KNJIŽNE SLOVENŠČINE

V članku je predstavljena pestra problematika naglasnega mesta v sodobni knjižni slovenščini. Izpostavljenih je nekaj evidentiranih naglasnomestnih problemov in metodologija ugotavljanja sodobne jezikovne rabe. Na podlagi rezultatov spletnih anketnih raziskav so predstavljene tudi nekatere sodobne naglasnomestne tendence pri naglaševanju pridevnikov s končajem *-cijski* in *-ovni* ter samostalnikov s končajem *-ija* in *-on*. V prispevku je poudarjena tudi pomembnost raziskovanja realne sodobne rabe, obenem pa tudi upoštevanje jezikovnosistemskega načela.

Ključne besede: naglasno mesto, govorni jezik, knjižni jezik, govorni knjižni jezik, metoda anketiranja

1 Uvod¹

Raziskovanje govornega jezika ima krajšo tradicijo kot raziskovanje zapisanega. Leta 1983 je denimo M. Mahnič, vsestranski gledališki ustvarjalec, opozarjal na »vznemirljivo resnico«, da se bolj posvečamo »črki in zapisu kot govorni besedi«. Meni tudi, da bi bile za temeljitejšo obravnavo tega zanemarjenega vprašanja potrebne dolgoletne raziskave, in sicer raziskovalcev najrazličnejših strok (Mahnič 1983: 14). V sodobnem času se raziskavam govornega jezika posveča vedno več pozornosti (prim. Tivadar 2012), še vedno pa se premalo izpostavlja temeljne raziskave govornega knjižnega jezika, ki bi med drugim pripomogle tudi k razvoju in napredku pravorečne stroke (prim. Ahačič idr. 2017: 21–23).

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS, in v okviru aplikativnega podoktorskega projekta *Rastoča baza pravorečnih težav* (Z6-1890) ter aplikativnega projekta *OptiLEX* (L7-9406), ki ju delno financira ARRS.

V pričujočem prispevku orisujemo problematiko naglasnega mesta (nekaterih) občnoimenskih enonaglasnic na nekaj primerih. V strokovni javnosti je bila potreba po raziskavah naglasnega mesta v sodobni knjižni slovenščini že večkrat izpostavljena (npr. Horjak in Tivadar 2019: 152–153). Nujnost tovrstnih raziskav nakazuje tudi dejstvo, da v knjižni slovenščini nimamo zadostno raziskanega niti naglasnega mesta zelo frekventnih besed (npr. *košarka, televizija, naloga*). Pri dosedanjem delu in raznovrstnih raziskavah govorjenega knjižnega jezika se je pokazalo, da problematike naglasnega mesta ne zaznavajo le strokovnjaki, ki se poklicno ukvarjajo z jezikom, temveč tudi splošni uporabniki. V okviru empirično podprtega ciljnega raziskovalnega projekta *Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov* je bila izvedena anketna raziskava. V njej smo respondente spraševali, katero problematiko bi moral pravorečni priročnik obravnavati, in največ odgovorov je zadevalo problematiko naglaševanja (prim. Mirtič 2018). Da gre za relevantno in pereče pravorečno vprašanje, potrjujejo še vprašanja jezikovnih uporabnikov v spletnih jezikovnih svetovalnicah, ki se tudi pogosto dotikajo problematike naglasnega mesta (npr. Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ŠUSS: odgovori na jezikovna vprašanja).²

2 Naglasno mesto

Naglas je v sporazumevanju zelo pomemben element, zlasti v jezikih, ki ne izkazujejo stalnega naglasnega mesta (poleg slovenščine denimo tudi litovščina, novogrščina, ruščina). Vendar ima lahko na stavčni ravni pomembno vlogo tudi v jezikih, ki imajo sicer v besedi stalno naglasno mesto (npr. češčina) (prim. Dubčda 2005: 152³). Jeziki, ki v besedi izkazujejo stalno naglasno mesto, imajo običajno močno težnjo po naglaševanju skrajnih zlogov. Če nimajo stalnega naglasa na prvem ali zadnjem besednem zlogu, je najpogosteje na predzadnjem besednem zlogu. Na drugem besednem zlogu ali predpredzadnjem je mesto stalnega naglasa redko. Po teoriji Larryja Hymana umestitev naglasnega mesta na zadnji besedni zlog ni optimalna (tudi zaradi prozodične obremenjenosti), zato številni jeziki z naglasno tendenco bolj proti desni strani besede izkazujejo stalni naglas na predzadnjem besednem zlogu namesto na zadnjem (Dubčda 2005: 145–146). Tudi v knjižni slovenščini je naglas na zadnjem besednem zlogu, zlasti če se beseda konča na naglašeni samoglasnik, vse redkejši.⁴ Denimo pri t. i. končniškem naglasnem tipu (npr. samostalniki *megla*) vse pogosteje prihaja do umika naglasa na prednaglasni polglasnik (prim. samostalniki *bezeg* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* na spletnem portalu Fran (v nadaljevanju *eSSKJ*)). Nadalje samostalniki, ki se v imenovalniku ednine končujejo na naglašeni samoglasnik, osnovo v odvisnih sklonih

² Z naglasnomestno problematiko sta se ukvarjala tudi Uršula Zaletelj in Tadej Košmrlj v oddaji *Jezikánje naglaševanje*.

³ Primer, kjer je lahko naglas edini dejavnik za ločevanje pomena: *Proč Tomáš? Proč to máš?* (Dubčda 2005: 152)

⁴ To ne velja denimo za samostalnike srednjega spola, ki so doživeli pomik starega cirkumfleksa (npr. *zlato*).

običajno podaljšujejo (npr. *abonmá, abonmája; metró, metrója*). Tudi prevzetih lastnoimenskih besed, ki imajo v izvornem jeziku naglas na zadnjem besednem zlogu (npr. *Bogota, Panama*), v slovenščini ne izgovarjamo z naglasom na zadnjem besednem zlogu (*Bógota/Bogóta, Pánama*) (prim. Govorni pomočnik RTV SLO; Dobrovoljc in Lengar Verovnik 2015).

Knjižna slovenščina izkazuje bogat naglasni sestav. Pozna dva enakovredna načina naglaševanja: tonemsko in jakostno. Naglasno mesto ni stalno, je fonološko relevantno in se ga (rojni) govorniki slovenščine praviloma naučijo skupaj z besedo (Toporišič 2004: 66). Naglasna mesta praviloma običajen zapis besed ne odraža.

Poleg tega da je naglasno mesto v slovenščini fonološko relevantno (npr. *términ : termín, koló : kólo, částiti : častíti, drážiti : dražíti*), lahko razlike v naglasu tvorijo tudi oblikovna (npr. sedanjik *nósimo*, velelnik *nosimo*) ali oblikospreminevalna nasprotja (npr. rodilnik ednine *srcá* : imenovalnik množine *sřca*) (prim. Toporišič 1978a: 305). Na naglasno mesto v knjižni slovenščini vpliva več dejavnikov: demografske značilnosti govorcev (npr. izvorna narečna skupina, kraj bivanja, izobrazba, starost), jezikovne teženje po izravnavi podobnega oz. analogije in morfologizacija naglasa, ohranjanje arhaičnih prvin, odpravljanje moderne vokalne redukcije.⁵ Pri prevzetem besedju lahko na uveljavitev naglasnega mesta vplivajo tudi naglasne značilnosti izvornega jezika ali jezika posrednika. Na izbiro naglasnega mesta v govorniki knjižni slovenščini ima lahko vpliv tudi govorni položaj govorca oz. vrsta uresničitve knjižnega jezika. Govorniki knjižni jezik je sicer pogosto povezan z vnaprej pripravljenim besedilom, vendar je tudi spontano izražanje, ki lahko izkazuje svoje posebnosti, knjižni govor.⁶

Naglasno mesto v knjižni slovenščini je opisano v splošnem temeljnem razlagalnem slovarju (prim. *SSKJ², eSSKJ*) in v pravopisnem slovarju (prim. *Slovenski pravopis* (v nadaljevanju *SP* 2001), *ePravopis*). Naglasno mesto najnovjših besed, ki pogosto izkazujejo neustaljenost naglaševanja, prinaša tudi *Sprotni slovar slovenskega jezika* Domna Krvine, ki pa ni normativni in nima usmerjevalne vloge (prim. Krvina 2014).

2.1 Metodologija ugotavljanja naglasnega mesta

Raziskave naglasnega mesta in ugotavljanje sodobnih naglasnomestnih tendenc so pomembne, saj »za mesto naglasa v slovenskem jeziku ni nikakršnega preprostega pravila« (Toporišič 2014: 66). Kljub napredku sodobne informacijske družbe in obstoju raznolikih posnetkov ter številnim odprtim pravorečnim problemom pa za preučevanje govornega knjižnega jezika še nimamo korpusa oz. zbirke,

⁵ Pri odpravljanju moderne vokalne redukcije v govornem knjižnem jeziku se lahko naglasno mesto spremeni (npr. neknjižno [fábərka] pogosto poknjižimo v *fabrika* (v knjižnem jeziku obstaja tudi dvojica *fábrika*); podobno tudi samostalnik *krajina* (tudi *Bela krajina*)).

⁶ Lahko se zgodi, da denimo govorec pri branem govoru izbere naglas, ki je naveden v jezikovnem priročniku, a ga pri spontanem izražanju ne uporablja.

ki bi omogočala kakovostne pravorečne analize (Tivadar 2003: 11), zato si pri ugotavljanju sodobne rabe pomagamo s spletnimi anketnimi raziskavami. Zbiramo tudi demografske podatke respondentov, in sicer spol, starost, izobrazbo, kraj bivanja in kraj odraščanja. Tem podatkom smo v zadnjih anketnih vprašalnikih dodali še vprašanje *Ali se profesionalno ukvarjate z jezikom?* Vse, ki se ukvarjajo z jezikom, tudi prosimo, da navedejo okvirno področje svojega delovanja. Zavedamo se, da za raziskovanje vseh pravorečno-glasoslovnih problemov tovrstne raziskave niso ustrezne.

Spletne raziskave naglasnega mesta, rezultati katerih bodo predstavljeni v nadaljevanju, so dveh tipov. Vse raziskave praviloma vključujejo različne sodobne pravorečne probleme, ki so v vprašalniku med seboj pomešani. Prvi tip ankete sestavljajo zapisane povedi, v katerih je v nevtralnem stavčnem položaju navedena opazovana beseda. Respondente prosimo, da poved preberejo, tako kot bi jo v javnem formalnem govornem položaju, in nato izberejo možnost, ki se jim zdi bolj sprejemljiva. Drugi tip ankete so t. i. perceptivni testi, ki jih prav tako sestavljajo povedi, v katerih je uporabljena opazovana beseda, in zvočni posnetki izgovora. Tudi tukaj respondente prosimo, da izberejo izgovor, ki se jim zdi bolj sprejemljiv v knjižni slovenščini.⁷ Ankete so oblikovane v aplikaciji Ika in respondentom poslane po elektronski pošti ali deljene na različnih spletnih omrežjih (prim. Mirtič 2019).⁸ S tovrstnimi anketnimi raziskavami se torej posvečamo zlasti branemu govoru, pri čemer se zavedamo, da je dejanskih uresničitev knjižnega jezika več (prim. Tivadar 2004: 444) – tudi spontani govor, ki izkazuje svoje posebnosti, pogosto pa je tudi kombiniranje različnih uresničitev.⁹

Naš cilj pri raziskavah naglasnega mesta je realnemu stanju čim bolj približan opis sodobnega slovenskega naglaševanja. To se lahko doseže z upoštevanjem kolektivnega jezikovnega čuta govorcev slovenskega jezika, saj se tako izognemo subjektivnemu ocenjevanju in vrednotenju, kar je pri preučevanju govorjenega (knjižnega) jezika še posebej pomembno (Urbančič 1987: 26–32). O tovrstni problematiki je pisal tudi Jakob Rigler ob izidu druge knjige *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju *SSKJ*), in sicer kot odgovor na kritike, ki so si pogosto diametralno nasprotovale:

/j/asno je, da slovar, ki daje objektivno podobo jezikovnega stanja, le malo korigiranega v smislu pravilnosti in sistemskosti, ni mogel ustreči nobenemu kritiku, saj bi oni hoteli, da bi slovar dajal neko idealno podobo jezika, kakršnega si je vsak od njih zamislil in kakršen bi po njihovem mnenju moral biti in naj v prihodnosti bo. Samo da si ga

⁷ Gradivo za perceptivne teste snemamo v *Fonolaboratoriju* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki je bil odprt junija 2020. Pred tem smo gradivo snemali v snemalnem studiu na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU.

⁸ Ob tej priložnosti bi se želela iskreno zahvaliti vsem, ki ankete izpolnjujejo in delijo. Brez njih tovrstne raziskave ne bi bile mogoče.

⁹ Pogostost kombiniranja različnih uresničitev je na posvetu *Mediji in govorjena slovenščina*, ki ga je 25. septembra 2020 organiziral Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, izpostavil tudi Tadej Košmrlj, novinar z Vala 202.

je vsak od njih zamislil popolnoma drugače. Takim željam seveda ni mogoče ustreči, kajti brž ko odstopimo od načela, da je treba prikazati tak jezik, kot v resnici eksistira, ni več nobenih objektivnih meril. (Rigler 1976: 13.)

Zaradi zapletenosti in raznovrstnosti naglasnomestne problematike moramo pri preučevanju naglasnega mesta v sodobni knjižni slovenščini pogosto preučevati vsako besedo posebej. Nujno pa je, da pri ugotavljanju sodobnega naglasnega mesta poleg dejanske rabe, ki nam zagotavlja, da je opis jezika na točki razvoja, ki jo opisujemo, realen, upoštevamo tudi druga načela – zlasti načeli sistemskosti in izročila. Pri normativnem vrednotenju v določenih jezikovnih priročnikih pomembno vlogo igra tudi določilo mehkega prehoda med posameznimi priročniki (prim. Gliha Komac 2015: 8).

2.2 Spreminjanje naglasnega mesta v sodobni govorjeni knjižni slovenščini

Jezikovno spreminjanje obsega tako spreminjanje jezikovnega sistema kot tudi okoliščin njihovega nastajanja. Odvisno je od notranjih dejavnikov, ki izhajajo iz jezikovnega sistema samega, in tudi od zunanjih, ki so odvisni od jezikovne skupnosti, družbenih, kulturno-zgodovinskih okoliščin ter miselnih procesov posameznikov. Posledice teh dejavnikov so jezikovne spremembe in spremembe okoliščin sporazumevanja. Glasovne spremembe se pojavljajo v glasovju, slovnici, pa tudi slovarju (Šekli 2018: 19–20).

Spreminjanje jezika nakazujejo tudi izgovorne dvojnice, ki se pogosto pojavljajo v govorjenem knjižnem jeziku. Dvojnični naglas (tj. lastnost, da ima beseda ali njena oblika dve ali več naglasnih možnosti (Toporišič 1992: 34)), ki je ugotovljen iz gradiva, ne ogroža enotnosti govorjenega knjižnega jezika, ampak omogoča širšo sprejemljivost knjižne izreke v sicer narečno zelo razčlenjenem slovenskem jezikovnem prostoru.

Dinamika naglasnega mesta v sodobni knjižni slovenščini je pestra, kar zelo bogati izrazno moč slovenščine. Variiranje naglasnega mesta omogoča tudi naglasno dvojničnost s stališča stilne zaznamovanosti. Določene naglasnomestne dvojnice nam namreč lahko pomagajo pri stilnem barvanju besedila (npr. mešani naglasni tip pri samostalniku *polje*) (prim. Toporišič 1978b: 310–314).

V sodobni knjižni slovenščini poseben razvoj doživljajo tudi dvojnice, ki so nastale pod vplivom predloga, npr. *za lase*, *pod zóbe* (prim. Toporišič 1978c: 316), zaradi polarizacije praslovanskega starega cirkumfleksa (prim. Šekli 2003: 44). Ob zavedanju potrebe po dodatnih raziskavah tega vprašanja opažamo, da se v takih zvezah vse pogosteje pojavlja tak naglas, kot ga ima sicer samostalniki pri običajnem pregibanju. Samostalniki, ki izkazujejo več pregibnostno-naglasnih vzorcev, tudi v teh zvezah izkazujejo več izgovornih možnosti (npr. pri samostalniku *noga* imamo možnosti: *na nógo*, *na nógó* in *na nogó*).

Deloma podobno tendenco opazujemo tudi pri predponskih deležnikih na *-l* v obliki za moški spol, in sicer pri sestavljenih glagolih četrte glagolske vrste, ki odražajo praslovanski naglasni tip *c*. V anketnih raziskavah, ki smo jih opravili za deležnike *poceditl*, *upepelil* in *odcedil*,¹⁰ se je za obliko brez umika naglasa odločalo od 60 % do 68 % anketirancev. Z anketno raziskavo smo preverjali tudi sodobno rabo pri deležniku *dogovoril*, kjer pa je naglas *dogovóril* v anketi izbralo več kot 60 % anketirancev.¹¹ Za širšo sliko te problematike bi morali preučiti še naglaševanje drugih tovrstnih deležnikov.

Zanimivo naglasnomestno dinamiko sodobnega slovenskega knjižnega jezika opisuje Hotimir Tivadar na primeru samostalnika *ebola*, ki se prevladujoče izgovarja z naglasom na prvem besednem zlogu, čeprav slovarji angleškega jezika izkazujejo naglas na drugem besednem zlogu (Tivadar 2015: 118);¹² poleg tega trizložne prevzete besede pogosto težijo k naglasu na drugem besednem zlogu, kar pa v primeru *ebola* ne velja.¹³ Na naglas na prvem besednem zlogu, ki je naveden tudi v novem *eSSKJ*, je morda vplivala nemščina, prek katere je bila beseda prevzeta.¹⁴

Pri opredeljevanju tendenc naglaševanja v sodobni govorjeni knjižni slovenščini se moramo zaradi raznovrstnosti problematike izogibati pavšalnih trditvev. Ob zavedanju potreb po novih raziskavah govorjene knjižne slovenščine, ki zadevajo živost posameznih naglasnih tipov, lahko trdimo, da se največ samostalnikov v sodobni knjižni slovenščini naglašuje po nepremičnem naglasnem tipu, vendar je treba opozoriti tudi na posamezne primere, ki od teh tendenc odstopajo (npr. samostalniki druge ženske sklanjatve mešanega naglasnega tipa, prim. Mirtič 2015b). Zanimiv je tudi primer samostalnikov mešanega naglasnega tipa prve ženske sklanjatve (npr. samostalnik *gora*), kjer se zdi, da je mešani naglasni tip v sodobni slovenščini manj pogost oz. zaznamovan, vendar zagotovo ne v vseh sklonih enako. O tem piše tudi Jože Toporišič v svoji razpravi *O stilni rabi naglasnega mesta*, kjer izpostavi, da prihaja do razlik v posameznih sklonih: »Zdi se mi, da so pri besedah, ki so še kolikor toliko obdržale naglaševanje tipa *gôra* — *goré*, dvozložne končnice dalj časa

¹⁰ Anketiranje je potekalo leta 2018. Anketo je v celoti izpolnilo 748 respondentov. 61 % anketirancev je starih od 21–40 let, 45 % ima zaključen univerzitetni program ali drugo bolonjsko stopnjo. Respondenti prihajajo iz vseh narečnih skupin, danes pa jih največ živi in dela v Ljubljani.

¹¹ Zanimivi so tudi nekateri komentarji anketirancev, ki pojasnjujejo svoje odločitve pri tovrstni problematiki: »sicer mi je bliže živa oblika z naglasom na *i*, ampak mi je knjižna oblika všeč in vredna ohranitve«, »druga varianta (tj. upepelil) je že ustaljena, a ni knjižna«, »obe se mi slišita v redu«, »v sproščenem govoru bi me zaneslo k rabi ljubljanske variante z naglašenim *i*«, »spontano najpogosteje poceditl, res zborna pocédil.« Anketiranje je potekalo leta 2016. Anketo je v celoti izpolnilo 500 anketirancev. 63 % anketirancev je bilo starih od 21–40 let, 56 % anketirancev ima univerzitetno izobrazbo. Respondenti prihajajo iz vseh narečnih skupin, danes pa jih največ živi in dela v Ljubljani.

¹² O naglaševanju samostalnika *ebola* tudi v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (*Kako je naglašena beseda ebola*).

¹³ Pri nekaterih trizložnih (prevzetih lastnoimenskih) besedah se v sodobni knjižni slovenščini kažejo tendence po naglaševanju drugega besednega zloga, čeprav je v izvornem jeziku naglašen prvi besedni zlog (npr. *Malaga*, *Cordoba*, *Karpatos*).

¹⁴ Prim. etimološki razdelek pri iztočnici *ebola* v *eSSKJ*.

naglašene kot enozložne; torej prej rečemo *za gorámi* kot *za goró*« (Toporišič 1978b: 311). Verjetno tudi zato, ker v dvožložni končnici ne gre za zadnji besedni zlog.

Naglasnomestne dvojnice se sicer pojavljajo pri vseh besednih vrstah, običajno v povezavi s posameznimi končaji, ki v naglaševanju izkazujejo neustaljenost. V nadaljevanju navajamo nekaj problemskih sklopov, kjer se glede na izsledke aktualnih raziskav v sodobni knjižni slovenščini pojavljajo oz. ohranjajo naglasnomestne dvojnice.

2.2.1 Pridevniki s končajem *-cijski*¹⁵

V raziskave je bilo doslej vključenih deset pridevnikov, ki imajo v imenovalniku ednine oblike za moški spol končaj *-cijski* (*amortizacijski*, *animacijski*, *divizijski*, *fikijski*, *globalizacijski*, *inhalacijski*, *inovacijski*, *navigacijski*, *sankcijski*). V *SSKJ*² so bili navedeni pridevniki obravnavani različno, in sicer: pridevniki *amortizacijski*, *divizijski*, *inhalacijski*,¹⁶ *inovacijski* in *navigacijski* imajo zgolj naglas na *i*, pridevnika *animacijski* in *globalizacijski* pa izkazujeta naglasno dvojnico (*animácijski* in *animacijski*, *globalizácijski* in *globalizácijski*). Pridevnik *sankcijski* naglasne dvojnice nima (*sánkijski*).¹⁷

Obravnavane pridevnike bi lahko glede na izsledke anketnih raziskav razvrstili v nekaj skupin:

- a) pridevniki, pri katerih je glede na naglas besedotvorne podstave bolj uveljavljen izgovor brez pomika naglasnega mesta: *sánkijski* (94 %¹⁸), *fikijski* (80 %, 77 %), *animácijski* (77 %), *inhalácijski* (76 %), *globalizácijski* (69 %), *amortizácijski* (63 %), *navigácijski* (62 %);
- b) pridevniki, pri katerih je v rabi bolj pogost izgovor s pomikom naglasa: npr. *divizíjski* (74 %¹⁹);
- c) pridevniki, pri katerih se v sodobni rabi skoraj enakovredno pojavljata obe možnosti izgovora: *inovacijski*, *lokacijski*.

Izsledki anketnih raziskav izkazujejo pestro naglasnomestno dinamiko tovrstnih pridevnikov. Če želimo kodificirati naglasno mesto, ki bo do neke mere skladno s kolektivnim jezikovnim čutom govorcev slovenščine, moramo upoštevati tudi

¹⁵ Z naglaševanjem nekaterih pridevnikov s končajem *-ijski* in samostalnikom s končajem *-ija* se je ukvarjala tudi Jana Volk v prispevku *Naglaševanje izbranih pridevnikov na -ijski in samostalnikov z naglasno dvojnico* (Volk 2019). Raziskava je bila izvedena med govorce primorske narečne skupine.

¹⁶ Pridevnik *inhalacijski* je že obravnavan v rastočem slovarju *eSSKJ* in izkazuje enakovredni naglasnomestni dvojnici (*inhalácijski* in *inhalacijski*).

¹⁷ Pridevnik *fikijski* še ni obravnavan v slovarskih priročnikih.

¹⁸ V oklepaju so navedeni odstotki anketirancev, ki so se odločili za izgovor brez pomika naglasa. Pridevnik *fikijski* je bil v anketi vključen dvakrat, zato ima navedena dva podatka.

¹⁹ Pridevnik *divizijski* je edini od obravnavanih pridevnikov, pri katerem naglasno dvojničnost izkazuje tudi samostalnik, iz katerega je tvorjen.

aktualno rabo – hkrati pa je zaradi pestrosti izsledkov raziskav pomembno upoštevati tudi jezikovnosistemsko načelo. Za navajanje razlik med posameznimi pridevniki, ki smo jih ugotovili pri raziskavah rabe, pa lahko uporabimo različne kvalifikatorje in kvalifikatorska pojasnila.

2.2.2 Pridevniki, ki se končujejo z obrazilom *-ovni*

V anketne raziskave so bili vključeni štirje tovrstni pridevniki (*dohodkovni, načinovni, odstotkovni, podatkovni*). V *SSKJ* imajo vsi navedene naglasne dvojnice (*dohodkôven* tudi *dohódkoven, načinôven* tudi *načinóven, odstótkoven* tudi *odstótkôven, podátkoven* in *podatkôven*), v *SP 2001*, kjer so obravnavani le pridevniki *dohodkoven, načinoven* in *podatkoven*, pa imajo vsi naglas na besedotvorni podstavi.

Sodobne naglasnomestne raziskave izkazujejo precejšnje prevladovanje naglasa na priponskem obrazilu *-ovni*: *podatkôvni* (92 %), *dohodkôvni* (90 %), *odstótkôvni* (89 %), *načinôvni* (80 %). Že v prvi izdaji *SSKJ* se je taka tendenca naglaševanja teh pridevnikov jasno nakazovala, saj so nekatere oblike brez pomika naglasa na obrazilo navedene kot manj pogoste dvojnice (npr. *cénoven, slógoven*). Prav tako je tudi nekaj primerov, kjer so oblike z naglasom na obrazilu opredeljene kot manj pogoste, ker so se šele uveljavljale, danes pa so že povsem uveljavljene (npr. *kosôven, zvokôven*) (prim. Mirtič 2015a: 261).

2.2.3 Samostalniki s priponskim obrazilom *-ija*

V raziskave sodobne rabe je bilo vključenih pet tovrstnih samostalnikov (*agencija, diskusija, divizija, inkluzija, televizija*). Naglasni dvojnici pri samostalniku *agencija* sta v *SSKJ* obravnavani kot enakovredni (na prvem mestu je navedena oblika z naglasom na osnovi), tudi naglasne dvojnice pri samostalnikih *diskusija, inkluzija* in *televizija* v *SSKJ* so opredeljene kot enakovredne, pri čemer je naglas na priponskem obrazilu naveden na prvem mestu. V *SP 2001* je naveden le naglas *diskusija* oz. *televizija*, pri *inkluziji* pa sta navedeni obe naglasnomestni možnosti. Samostalnik *divizija* ima v obeh priročnikih naveden naglas na priponskem obrazilu.²⁰

Raziskave kažejo, da je pri samostalnikih *divizija* (tako v športnem kot tudi vojaškem pomenu) (89 %), *televizija* (61 %), *agencija* (57 %) pogostejši naglas na priponskem obrazilu, pri samostalniku *inkluzija* pa se obe možnosti pojavljata kot povsem enakovredni. Pri samostalniku *diskusija* močno prevladuje naglaševanje na osnovi (94 %). Pri samostalnikih *agencija, inkluzija* in *televizija* bi bilo smiselno v jezikovnih priročnikih navajati obe naglasni možnosti, pri samostalniku *divizija* le naglas na priponskem obrazilu, pri samostalniku *diskusija* pa le naglas na osnovi.²¹

²⁰ V obeh priročnikih je obravnavan samo v vojaškem pomenu.

²¹ Tudi J. Volk (2019) je v svoji raziskavi med govorce primorske narečne skupine dobila podobne izsledke, in sicer zlasti pri samostalnikih *televizija* in *diskusija*.

2.2.4 Samostalniki s končajem *-on*

V doslejnjih raziskavah naglasnega mesta smo obravnavali pet samostalnikov s končajem *-on* (*argon*, *bizon*, *gibon*, *neon* in *radon*). Samostalnik *argon* ima v SP 2001 naglas na končaju *-on*, v SSKJ² pa ima enakovredni naglasni dvojnici (*árgon* in *argón*). Samostalnika *neon* in *bizon* v vseh obstoječih priročnikih izkazujejo zgolj naglas na osnovi, samostalnik *radon* enakovredni dvojnici, pri čemer je na prvem mestu navedena izgovorna možnost z naglasom na osnovi (*rádon* in *radón*), samostalnik *gibon* pa ima v SSKJ2 in SP 2001 na prvem mestu navedeno dvojnico z naglasom na končaju (*gibón* in *gíbon*).

Izsledki anketnih raziskav nakazujejo, da je pri treh samostalnikih pogostejše naglaševanje na končaju (*gibón* (79 %), *bizón* (70 %), *argón* (66 %)), samostalnika *néon* (93 %) in *rádon* (77 %) pa izkazujejo pogostejše naglaševanje na osnovi. Na težnjo naglaševanja končaja *-on* v prevzetem besedju bi lahko vplivalo jedrno besedišče, saj je priponsko obrazilo *-on* v domačih besedah vedno naglašeno (npr. *mačkón*, *žabón*; *hlapčón*). S podobno izravnavo bi morda lahko pojasnili tudi vse večje uveljavljanje naglasa *čemáz* (prim. *eSSKJ*), čeprav je zgodovinskorazvojno pričakovni naglas na prvem besednem zlogu. Vse prevzete besede, ki se končujejo na *-až*, imajo ta končaj namreč naglašen (npr. *koláz*, *pejsáz*, *vitráž*²²), prav tako tudi domača tvorjenka *kočijáz* in osebna imena (npr. *Tomáz*, *Matjáz*, *Andráž*).

3 Sklep

Raziskave, predstavljene v prispevku, so le parcialne, saj je problematika naglasnega mesta v sodobni knjižni slovenščini zelo široka. Kljub temu pa lahko na podlagi izsledkov anket ugotovimo nekaj sodobnih naglasnomestnih tendenc. Pri naglaševanju pridevnikov s končajem *-ijski* lahko trdimo, da je glede na stanje v dosedanjih jezikovnih priročnikih danes bolj uveljavljen izgovor brez pomika naglasa, na kar verjetno vpliva naglas besedotvorne podstave. Pri pridevnikih s končajem *-ovni* se nakazuje zelo močna tendenca po pomiku naglasa na obrazilo. Štirje obravnavani samostalniki, ki se končujejo na priponsko obrazilo *-ija*, izkazujejo pogostejše naglaševanje na obrazilu, samostalnik *diskusija* pa se, kljub temu da je v SP 2001 naveden le naglas na obrazilu, v rabi večinsko izgovarja z naglasom na osnovi. Pri prevzetih samostalnikih na *-on* je v sodobni knjižni slovenščini končaj nekoliko pogostejše naglašen, vendar ostajajo tudi primeri, kjer je izkazana nasprotna tendenca (npr. *radon*).

Pestra jezikovna raba kaže tudi potrebo po sistematizaciji naglasnega mesta, saj mora biti knjižni jezik (v veliki meri) naučljiv. Obenem pa je treba vedno paziti, da knjižni govor ohranja stik tudi z živim jezikom.

²² Edina prevzeta beseda z nenaglašenim končajem *-až* je samostalnik *gólaz*.

Opis dinamike naglasnega mesta v govorjenem knjižnem jeziku ni pomemben zgolj zaradi sinhronega opisa jezikovnega stanja in prispevka k slovenskemu pravorečju, ampak bi z natančnim poznavanjem pravil sodobnega slovenskega naglaševanja, ki izhajajo iz jezika samega, lahko vplivali tudi na razvijanje govornotehnoških produktov.

Viri

Dobrovoljc, Helena in Lengar Verovnik, Tina, 2015: Naglaševanje grških imen *Samaras*. Jezikovna svetovalnica, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1483/nagla%C5%A1evanje-gr%C5%A1kih-imen-samaras>.

ePravopis: *Slovar slovenskega pravopisa 2014*–: www.fran.si.

eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*–: www.fran.si.

Jezikánje naglašévánje: <https://val202.rtv slo.si/2018/03/jezikanje-pravilno-naglasevanje/>.

Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>.

Kako je naglašena beseda ebola, Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/105/kako-je-naglašena-beseda-ebola>.

Krvina, Domen, 2014: *Sprotni slovar slovenskega jezika 2014*–. Dostop 23. 10. 2020.

SP 2001: *Slovenski pravopis*. Dostop 23. 10. 2020 na www.fran.si

SSKJ²: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja: www.fran.si.

ŠUSS: *Odgovori na jezikovna vprašanja*: <http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/>.

Govorni pomočnik RTV SLO: <https://govornipomocnik.rtv slo.si/>.

Literatura

Ahačič, Kozma idr. 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Duběda, Tomáš, 2005: *Jazyky a jejich zvuky. Univerzálie a typologie ve fonetice a fonologii*. Praga: Karlova univerza, Založba Karolinum.

Gliha Komac, Nataša idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: ZRC SAZU. Dostop 23. 10. 2020 <<https://www.fran.si/novi-sskj>>

Horjak, Luka, Tivadar, Hotimir, 2019: Odprta vprašanja kodifikacije in smiselno univerzitetno poučevanje slovenskega govorjenega jezika. Podbevšek, Katarina (ur.), Žavbi, Nina (ur.). *Govor v pedagoški praksi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakulteta, 151–158.

Mahnič, Mirko, 1983: Jezik se zamisli v zvok. *Glasnik Slovenske matice* 7/1. 14–27.

Mirtič, Tanja, 2015a: *Pregibnostno-naglasni vzorci knjižne slovenščine. Doktorska disertacija*. Ljubljana.

- Mirtič, Tanja, 2015b: Naglasne in oblikovne značilnosti samostalnikov druge ženske sklanjatve v sodobni knjižni slovenščini. Dobrovoljc, Helena (ur.), Lengar Verovnik, Tina (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 125–136.
- Mirtič, Tanja, 2018: Pravorečna problematika s splošnoslovaropisnega vidika. *Slavia Centralis*. 11/2. 172–184.
- Mirtič, Tanja, 2019: Glasoslovne raziskave pri pripravi splošnega razlagalnega slovarja. Tivadar, Hotimir (ur.). *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Obdobja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 81–90.
- Rigler, Jakob, 1976: Pravopis in pravorečje v slovarju. *Naši razgledi*, št. 1. 13.
- Šekli, Matej, 2003: Odrazi praslovanskih oblikotvornih naglasnih tipov samostalnikov moške o-jevske sklanjatve v (knjižni) slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 9/ 2. 29–50.
- Šekli, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Tivadar, Hotimir, 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik. Magistrsko delo*. Ljubljana, Praga.
- Tivadar, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Križišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 437–452.
- Tivadar, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4. 587–601.
- Tivadar, Hotimir, 2015: Variantnost v prihodnjem slovenskem pravopisu (s poudarkom na pravorečju). Dobrovoljc, Helena in Lengar Verovnik, Tina (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 109–121.
- Toporišič, Jože, 1978a: Razločevalna obremenitev slovenskih prozodičnih parametrov. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja. 300–309.
- Toporišič, Jože, 1978b: O stilni rabi naglasnega mesta. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja. 310–314.
- Toporišič, Jože, 1978c: Stilna zaznamovanost pri naglasu. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja. 315–320.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica. 4. prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja.
- Urbančič, Boris, 1987: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Volk, Jana, 2019: Naglaševanje izbranih pridevnikov na *-(ij)ski* in samostalnikov z naglasno dvojnico. Tivadar, Hotimir (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 81–90.

